

Erdélyi felekezetek párbeszédben

Kiállításvezető-féle a Teleki–Bolyai Könyvtár időszakos kiállításához

◆ Lázok Klára

Liber et liturgia. Szertartáskönyvek Erdélyben a 16–19. században

Kiemelni egy-egy részletet, aláhúzni a Teleki Téka enciklopédikus tudásanyagának egy-egy érdekesebb aspektusát, ez volt mindenkoron a Téka időszakos kiállításainak funkciója. Az impozáns állandó kiállítás mellett, amely az állomány monumentalitását, illetve az alapító mindenre kiterjedő alapos szakértelmét és tudománypártoló nagylelkűségét juttatja önkéntelenül az ide belépő eszébe, a Teleki Téka időszakos kiállításai lehetőséget nyújtottak/nyújtanak az elmélyülésre is a régikönyves paletta specifikus részletekérdéseibe, illetve megengedték/megengedik, hogy a mindenkoron szolgáló könyvtárosok is belophassák víziójukat egy-egy általuk inkább szakértett területről. Az időszakos kiállításokat Teleki Bibliothecájának eredeti olvasótermében rendezik már több mint harminc éve, és ez idő alatt a bibliofil közönség láthatott

Biblia-kiállításokat, több tudományterület hermeneutikájába vágthatott magának ösvényt a Téka könyvei mentén, megismerhette különböző korok nyomdatechnikáját, művészettörténeti jegyeit, híres személyiségeit, társadalomtörténeti kuriózumait a tárlók mellett sétálgatva.

Liber et liturgia. Szertartáskönyvek Erdélyben a 16–19. századból a címe a május 17-én megnyitott kiállításnak, amelynek szakmai kurátora Weisz Szidónia történész, a Teleki Téka munkatársa. Azért vállaltam a könyvtár osztályvezetőjeként és a kiállítás koordinálójaként ennek a cikknek a megírását, hogy ne csak szakmai ismertetést nyújtson az olvasónak, hanem nyugodtan értékelhesse is a kiállítást. Természetesen ez így is belülről jövő vélemény, amelyet hasznos lenne, ha kiegészítene majd egy kritikus recenzió.

A kiállítás alapkonceptiója az volt, hogy négy évszázad erdélyi felekezeteinek keresztmetszetét nyújtsa a Teleki–Bolyai Könyvtárban fellelhető liturgikus

könyvek mentén, olyan módon, hogy az egyaránt szóljon a szakmabelihez, illetve az utcáról bejövő érdeklődőhöz. Találhat itt kedvére való különleges kiadványt a könyvtáros szakkutató vagy az egyháztörténész, mivel a kiállított könyvek nagy része először került nyilvánosság elé, lévén hogy eredetileg kizárólag belső egyházi használatra szánták őket, majd eredeti helyükről kikerülve egyenesen zárt könyvtári környezetbe kerültek. De ugyanakkor a nagyközönség felől nézve közeledés, párbeszéd is ez a kiállítás, hisz lehetőséget nyújt arra, hogy a mellettünk élő vallások eddig kölcsönösen hiányosan ismert liturgiáját, gondolatvilágát feltérképezzük.

A kiállítás felekezetek szerint mutatja be a szertartáskönyveket – két-két tárlót szánva a katolikus, az ortodox és a protestáns vallásoknak, egyet az izraelitának –, ezen belül pedig műfaji bemutatásra vállalkozik, külön tárgyalva a szöveges könyveket az énekeskönyvektől. A rendezést nyilván megnehezítette az, hogy a Teleki-Bolyai Könyvtár állományaiban nem arányos módon vannak a különböző felekezetek képviselve, de igyekeztünk úgy kialakítani a tárlatot, hogy a lehetőségeinkhez mérten egyensúlyt teremtsünk. A legtöbb kötet a református kolégium anyagából származik, de Teleki Sámuel és Bethlen Zsuzsanna gyűjteményéből, a mikházi és gyergyószárhegyi kolostorok, valamint a székelykeresztúri unitárius gimnázium hajdani tulajdonából is kerültek be könyvek a tárlókba.

A bemutatott könyvek könyvtörténeti, nyomdászati szempontból nézve is kivételes merítést képviselnek, van köztük több unikum, illetve nagyon ritka példány – a kiállított unitárius énekeskönyv-

nek például csak két kötetét ismerjük, mindkettő a Tékában található. Nyomdai kivitelezés szempontjából is színes a paletta, hiszen a kifejezetten szertartáskönyvekre szakosodott velencei Giunta műhely kitűnő és rendkívül értékes kiadványaitól a szerényebb megvalósítású hazai nyomtatványokig állítunk ki példányokat.

Korábbi kiállításainkhoz képest újdonság, hogy a rendelkezésünkre álló anyagot igyekeztünk teljesebbé tenni kölcsönzések által, elkérve a helyi egyházak féltett ritkaságait is. A marosvásárhelyi Kistemplomi gyülekezet tulajdonát képezi az ún. *Öreg Graduál*, a legjelentősebb református énekeskönyv, a marosvásárhelyi zsidó hitközség egy teljes tóratekeresztet adott át nekünk a kiállítás időtartamára. Az evangélikus egyházközösség egy kézzel írt ágendáskönyvet bocsátott rendelkezésünkre, míg a kiállítás egyik legimpozánsabb eleme, az éneklőpulpitus, a marosvásárhelyi református Vártemplomból költözött ideiglenesen a Tékába. A kiállított könyveket, tárgyakat kétnyelvű falipannók kísérik, amelyek magyarázattal szolgálnak az egyes dokumentumok készítéséről, használatáról, valamint jelentőségéről.

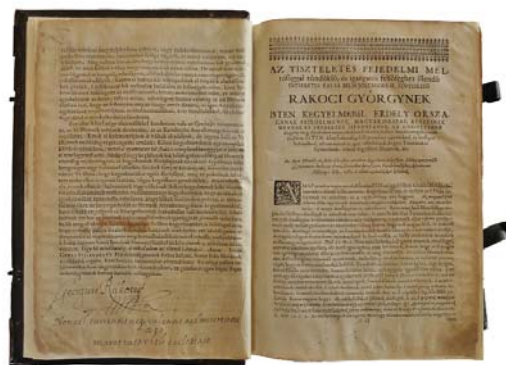

De kukkantsunk be egy kicsit érdeklődő könyvtárosszemmel is a kiállításra! Az első két tárló a katolikus szertartáskönyvekből és énekeskönyvekből ad válogatást, melyek nagy része a XX. század derekán, a feloszlott szerzetesrendek kolostoraiból (Mikháza és Szárhegy) került be könyvtárunk állományába.

A szertartáskönyvek tárlójának legimpozánsabb tárgya a velencei Giunta műhely 1520-ban kiadott római *Missaléja*. A missale műfaji szempontból a legfontosabb katolikus templomi könyvnek számított, a szentmise szövegeit és rubrikáit (az egyház hivatalos szertartásaira vonatkozó előírások) foglalja magába. Eredetileg a nagy egyházi központoknak helyi misekönyvük volt, de a XVI. század derekán a tridenti zsinat (1545–1563) kötelezővé tette a Rómában használt misekönyvet minden olyan helyen, ahol a saját missale kétszáz évesnél frissebb volt. Látvány szintjén igazi különlegesség ugyanakkor az a halálfejet ábrázoló fekete bőrkötésű halotti misekönyv, a *Rituale Romanum* (Venetiis, 1736), amely a gyergyószárhegyi ferences kolostor egykori gyűjteményéből került ki. Ugyancsak ebben a tárlóban tekinthető meg a kiállítás legrégebbi könyve, az 1501-ben Hagenauban kiadott *Quadragesimale Bige salutis*.

A görögkeleti szertartáskönyvek műfaji gazdagságukkal lepik meg leginkább a látogatót. A Teleki-Bolyai Könyvtár raktáraiban 230 kötet régi román könyv található, amelyek nagy részét antikváriumokból szerezték be az 1960–70-es években. Mivel ezen nyomtatványok jó része vallásos témájú, így szinte mindegyik egyházi műfaj képviselteti magát az állományban.

A görögkeleti (ortodox) egyház több könyv használatát írja elő a papok számára, mint a római katolikus. Az alapkötetek már a XI. századra, az egyházszakadás idejére kialakultak, tartalmuk szerint két nagy csoportra oszthatók: a Szentírásból származó részleteket tartalmazó munkákra, valamint az egyház által összeállított bibliamagyarázó szövegek, imák, énekek gyűjteményeire. A kiállított szertartáskönyvek közt találunk evangeliariumot, mely az evangéliumokat tartalmazza, az egyházi év, imádságok, énekek használatát szabályozó tüpikont, és különböző típusú, a szertartások állandó szövegeit összefoglaló misekönyveket (liturgikon, euchologion, menaion stb.).

A bizánci szertartás szerves részét képezi az olvasmányok, szövegek énekelve előadott formája. Oktoéchosz, triódion, pentekosztáron, pszalterion (zsoltszalmakönyv) – a kiállításon fellelhető ortodox

énekeskönyvek a másságukkal hatnak, illetve azáltal, hogy minden valószínűség szerint először láthatók múzeumi környezetben.

Könyvtörténeti szempontból a protestáns szertartáskönyvek tárlója a legfigyelemreméltóbb, ez nyilván adott, ismerve a Teleki-Bolyai Könyvtár gyűjteményeinek alapvetően protestáns jellegét. Mind az énekes-, mind a szöveges könyveknek szentelt tárlót szinte könyvről könyvre menően lenne érdemes ismertetnünk, hisz mindenik példány valamilyen szempontból egyedi. Bornemissza Péter evangélikus énekeskönyve mellett (*Énekek három rendben*. 1582, Detrekő)¹, amely korának leggazdagabb protestáns énekgyűjteménye, tárlóba került az első unitárius énekeskönyv, az *Isteni dicséretek, imádságos és vigasztaló énekek* jelenleg ismert legkorábbi példánya (1602–1615, Kolozsvár, Heltai nyomda)², de a református énekeskönyv műfaját is a Téka egyik unikuma, a Debrecenben kiadott *Keresztyéni énekek* (1616)³ által mutatja be a tárlat.

A kiállítás egyik fő attrakciója, a marosvásárhelyi kistemplomi gyülekezettől kölcsönkapott *Öreg Graduál*⁴, amely a magyar nyelvű református gregorián zene leggazdagabb gyűjteménye, ugyanakkor nagymértékben befolyásolta e könyvtípus fejlődését a következő év-

századokban. 1636-ban nyomtatták Gyulafehérváron, a fejedelmi nyomdában, I. Rákóczi György fejedelem küldte a marosvásárhelyi eklézsiának.

Ami a szöveges szertartáskönyveket illeti, a *Sola Scriptura*-elv követése miatt a protestáns szertartásokra nem jellemző az a műfaji változatosság a szertartáskönyvek terén, amely jelen van a katolikus és az ortodox világban – ez jórészt leegyszerűsítette a válogatást a kiállítás megálmodója, Weisz Szidónia számára. A tárlat több ágendáskönyvet is bemutat, melyek közt két unikumot is megtalál a látogató, a református *Liturgia Claudio-politanát* (1670, Kolozsvár)⁵, illetve Beythe István *Mikeppen az körösztényi gyülekezetben...* című, Németújváron kiadott templomi rendtartását (1582).⁶

¹ RMK I 195, RMNY 513

² RMK I 342, RMNY 983

³ RMK I 463, RMNY 1107

⁴ RMK I 658, RMNY 1643

⁵ RMK 1588

⁶ RMK I 200, RMNY 517

A kiállítás felső időhatárát jelzi az a XIX. század végéről származó teljes Tóra, amelyet a marosvásárhelyi zsidó hitközségtől kölcsönzött a könyvtár, a saját, ugyancsak XIX. századi, illusztrált tóratekerce mellé.

A kiállítás megálmodóiként, létrehozóiként természetesen voltak rejtett és kevésbé rejtett elképzeléseink annak tervezett hatásairól. Időszakos kiállításaink célja mindenkoron értelemszerűen a Teleki Téka, illetve az ide bekerült többi állomány könyveinek megmutatása, megismertetése volt a tágabb szakmával és a művelt nagyközönséggel. De ugyanakkor az elmúlt években lassan még további jelentőséget kaptak ezek a kiállítások,

azt a szerepet, hogy esztétikai hatásuk vagy a megközelítés frappáns volta által hozzájáruljanak egy, a virtualitás által dominált generáció visszatérítéséhez a könyves kultúrához. Szertartáskönyvekről szóló kiállításunk ennek a feladatnak is igyekszik megfelelni, a tartalmi megközelítés mellett kiemelten odafigyeltünk a tárlat látványtervének kialakítására, ezzel is nyitva a mind erősebb és erősebb ingereket kereső fiatal generáció felé. Ugyanakkor úgy gondolom, hogy híd is ez a kiállítás, palló egymás megismerése, megértése felé, mely párbeszédet generálhat a felekezetek között és hozzájárulhat nemcsak a könyvek, hanem egymás kulturális értékeinek tiszteletéhez is. ■

